TOMAS LAGŪNAVIČIUS

NEREIKALINGAS ŽMOGUS: FILOSOFIJA APIE ŽMOGAUS VIETĄ DI IR ROBOTŲ DOMINAVIMO EROJE

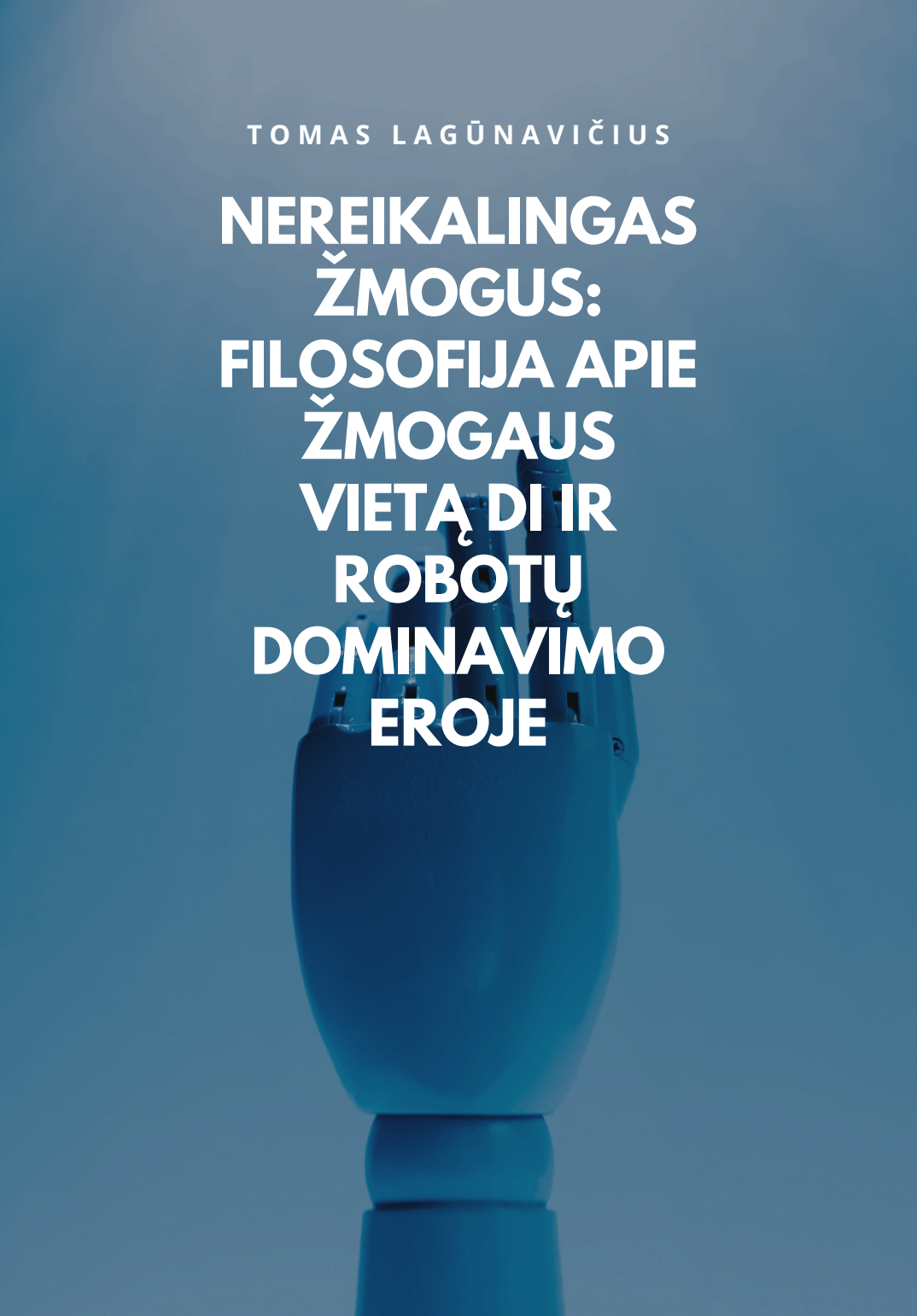

Nereikalingas žmogus: filosofija apie žmogaus vietą DI ir robotų dominavimo eroje

Knygos autorius Tomas Lagūnavičius
ISBN 978-609-8349-95-5
2026

Turinys

Įvadas 8
1 SKYRIUS.
DARBO KAIP PRASMĖS MITO GRIŪTIS: TECHNOLOGINĖ CIVILIZACIJA IR POSTDARBO ANTROPOLOGIJA
1.1 Darbo ontologija modernioje civilizacijoje 9
1.2 Darbas ir susvetimėjimas 10
1.3 Technologijos kaip ontologinis režimas 11
1.4 Disciplinos visuomenė ir produktyvumo kūnas 12
1.5 Postdarbo teorijos 13
1.6 „Nereikalingos klasės“ hipotezė 14
1.7 Egzistencinės pasekmės 15
2 SKYRIUS.
TECHNOLOGINIS DETERMINIZMAS IR SOCIALINĖ INERCIJA: STRUKTŪRINĖS ADAPTACIJOS RIBOS AI EPOCHOJE
2.1 Technologijos kaip istorinio pokyčio variklis 16
2.2 Technologinio determinizmo tradicija 17
2.3 Socialinė inercija ir institucinis atsilikimas 18
2.4 Inovacijų difuzija ir adaptacijos nelygybė 19
2.5 Kompleksinės sistemos ir neprognozuojamas pokytis 20
2.6 Platforminis kapitalizmas 21
2.7 Algoritminė valdžia 22
2.8 Socialinė vaizduotė ir ateities naratyvai 23
2.9 Determinizmo ribos 24
3 SKYRIUS.
NEREIKALINGUMO JAUSMAS ISTORIJOJE: MARGINALIZACIJOS GENEALOGIJA IR EGZISTENCINĖ EKONOMIKA
3.1 Nereikalingumas kaip socialinė konstrukcija 25
3.2 Antika: scholė (laisvalaikis) ir būtinybės darbas 26
3.3 Ankstyvoji modernybė: klajūnai ir „pertekliniai kūnai“ 27
3.4 Industrinė revoliucija ir „atsarginė darbo armija“ 28
3.5 Biopolitika ir populiacijų valdymas 29
3.6 Totalitarinės sistemos ir egzistencinis nereikalingumas 30
3.7 Vėlyvoji modernybė: struktūrinis nedarbas ir socialinė atskirtis 31
3.8 Skaitmeninė ekonomika ir nauja marginalizacija 32
3.9 Egzistencinė ekonomika: prasmė be funkcijos 33

3.10 Nuo periferinio nereikalingumo prie civilizacinės būsenos 34
4 SKYRIUS.
PRAMONĖS REVOLIUCIJŲ PAMOKOS: TECHNOLOGINĖ TRANSFORMACIJA IR ŽMOGAUS FUNKCIJOS PERSKIRSTYMAS
4.1 Revoliucija kaip civilizacinis eksperimentas 35
4.2 Pirmoji pramonės revoliucija: mechanizacija ir darbo disciplinavimas 36
4.3 Luditų fenomenas: technologinė baimė ir racionali rezistencija 37
4.4 Antroji pramonės revoliucija: masinė gamyba ir socialinės valstybės atsiradimas 38
4.5 Fordizmas ir standartizuota egzistencija 39
4.6 Trečioji pramonės revoliucija: automatizacija ir globalizacija 40
4.7 Kūrybinė destrukcija ir jos ribos 41
4.8 Ketvirtoji pramonės revoliucija: autonominės sistemos 42
4.9 Istorinė pamoka: adaptacija ar lūžis 43
4.10 Civilizacinė kryžkelė 44
5 SKYRIUS.
KAS YRA DIRBTINIS INTELEKTAS FILOSOFINE PRASME: PROTAS, SĄMONĖ IR AGENTIŠKUMO TRANSFORMACIJA
5.1 Nuo technologijos prie ontologijos 45
5.2 Klasikinis dirbtinio intelekto testas 46
5.3 Intencionalumo problema 47
5.4 Funkcionalizmas ir proto materialumas 48
5.5 Sąmonės fenomenologija 49
5.6 Posthumanistinė kritika 50
5.7 Superintelekto galimybė 51
5.8 Agentų teorija ir sprendimų delegavimas 52
5.9 Ontologinis posūkis: nuo įrankio prie partnerio 53
5.10 Intelektas be žmogaus 54
6 SKYRIUS.
AR MĄSTYMAS BE SĄMONĖS YRA MĄSTYMAS? DIRBTINIO INTELEKTO EPISTEMOLOGINIS IŠŠŪKIS
6.1 Mąstymas ir sąmonė 55
6.2 Skaičiavimas ir semantika 56
6.3 Funkcionalizmo ribos 57
6.4 Sąmonės fenomenologija 58
6.5 Dirbtinio proto tipologija 59
6.6 Intelektas be intencionalumo? 60
6.7 Kūrybiškumo ir originalumo klausimas 61
6.8 Socialinė epistemologija ir AI autoritetas 62
6.9 Egzistencinis iššūkis 63
6.10 Redefinuotas mąstymas 64

7 SKYRIUS.
NEREIKALINGUMO CIVILIZACIJA: ŽMOGAUS FUNKCIJOS PERKONFIGŪRAVIMAS AI EPOCHOJE
7.1 Nuo darbo prie funkcijos praradimo 65
7.2 Istorinės paralelės ir skirtumai 66
7.3 Struktūrinė nereikalingumo logika 67
7.4 Algoritminė valdymo logika 68
7.5 Egzistencinis perteklius 69
7.6 Socialinė stratifikacija ir adaptacijos nelygybė 70
7.7 Filosofinė implikacija: žmogaus vertė be funkcijos 71
7.8 Politinė ir etinė perspektyva 72
7.9 Nereikalingumo civilizacijos teorijos schema 73
7.10 Naujas žmogaus statusas 74
8 SKYRIUS.
STRATEGIJOS IR MODELIAI ŽMOGAUS PRASMĖS ATKŪRIMUI AI EPOCHOJE
8.1 Nuo teorijos prie praktikos 75
8.2 Egzistencinės prasmės atkūrimas 76
8.3 Kognityvinio bendradarbiavimo modeliai 77
8.4 Švietimas ir gebėjimų transformacija 78
8.5 Socialinių ryšių ir bendruomenių stiprinimas 79
8.6 Etinės ir politinės intervencijos 80
8.7 Filosofinės praktikos integracija 81
8.8 Strategijų integracija: modelio schema 82
8.9 Nuo pasyvumo prie agentiškumo 83
9 SKYRIUS.
POLITINĖS IR SOCIALINĖS INSTITUCIJOS AI EPOCHOJE: REGULIAVIMAS, ADAPTACIJA IR ATSAKOMYBĖ
9.1 Institucijų vaidmuo nereikalingumo civilizacijoje 84
9.2 AI ir valdžios transformacija 85
9.3 Reguliavimo strategijos 86
9.4 Politinės institucijos ir pilietinis dalyvavimas 87
9.5 Socialinė adaptacija ir bazinės garantijos 88
9.6 Etinė atsakomybė 89
9.7 Filosofinė dimensija: institucijos kaip prasmės kūrimo agentai 90
9.8 Integruotas modelis: AI, žmogus ir institucija 91
9.9 Institucijos kaip saugiklis 92
10 SKYRIUS.
ETINĖ ATEITIS IR ŽMOGAUS AGENTIŠKUMAS AI EPOCHOJE
10.1 Etikos ir agentiškumo santykis 93
10.2 Agentiškumo prasmė AI epochoje 94

10.3 Etiniai AI principai 95
10.4 Kūrybiškumo ir prasmės etika 96
10.5 Filosofinė adaptacija: posthumanistinė perspektyva 97
10.6 Socialinis ir institucinės atsakomybės aspektas 98
10.7 Įrankių ir metodų derinimas 99
10.8 Etinė agentiškumo vizija 100
11 SKYRIUS.
PROGNOZĖS IR SCENARIJAI: ŽMONIJA AI EPOCHOJE
11.1 Įvadas: ateities neapibrėžtumas ir AI 101
11.2 Technologiniai scenarijai 102
11.3 Socialinės pasekmės 103
11.4 Etinės prognozės 104
11.5 Filosofinės prognozės 105
11.6 Strateginės rekomendacijos 106
11.7 Žmonijos vieta AI epochoje 107
12 SKYRIUS.
FILOSOFINĖ IR PRAKTINĖ ŽMOGAUS VIETA POST-AI CIVILIZACIJOJE
12.1 Sintezė ir refleksija 108
12.2 Nereikalingumo civilizacijos analizė 109
12.3 Agentiškumo ir prasmės prioritetas 110
12.4 Institucijos ir reguliavimo vaidmuo 111
12.5 Filosofinė per interpretacija 112
12.6 Praktinės rekomendacijos 113
12.7 Baigiamoji refleksija: žmogaus vieta post-AI civilizacijoje 114
Santrauka: „Žmogus, AI ir nereikalingumo civilizacija“ 115
Pabaiga 117
Literatūra 118

Įvadas

XXI amžius gali tapti pirmuoju laikotarpiu žmonijos istorijoje, kai žmogaus intelektas praras savo ekonominį monopolį. Jei ankstesnės technologinės revoliucijos iš esmės pakeitė žmogaus fizinę galią, perkeldamos darbą nuo raumenų prie mašinų, tai dirbtinio intelekto revoliucija kvestionuoja patį proto statusą. Ši transformacija nėra vien darbo rinkos ar produktyvumo klausimas — ji paliečia giliausius mūsų savivokos sluoksnius. Tai yra ontologinė krizė: kas yra žmogus pasaulyje, kuriame jis nebėra nepakeičiamas mąstytojas?

„Nereikalingo žmogaus“ sąvoka šioje knygoje nereiškia biologinio išnykimo ar fizinės grėsmės žmonijai. Ji nurodo į kitokį, subtilesnį procesą — socialinį, ekonominį ir galiausiai egzistencinį marginalizavimą. Žmogus gali išlikti gyvas, bet prarasti savo vaidmenį kaip būtina civilizacijos dalis. Tai būsena, kai individas nebėra reikalingas sistemai nei kaip kūrėjas, nei kaip sprendimų priėmėjas, nei net kaip prasmingas dalyvis.

Tokios galimybės šešėlis jau buvo numatytas XIX amžiaus filosofijoje, kai buvo svarstoma apie žmogaus nuvertėjimą industrializacijos akivaizdoje. Tačiau tik šiandien šios idėjos įgauna realų technologinį pagrindą. Dirbtinis intelektas jau geba kurti tekstus, diagnozuoti ligas, projektuoti vaistus, analizuoti teisines sistemas ir generuoti strateginius sprendimus. Tai sritys, kurios ilgą laiką buvo laikomos išskirtinai žmogiškomis.

Šioje situacijoje žmogaus vaidmuo ima keistis. Iš kūrėjo jis pamažu tampa stebėtoju, iš sprendimų priėmėjo — proceso dalimi, kurios svarba nebėra savaime suprantama. Tai verčia iš naujo kelti fundamentalų klausimą: ar žmogaus vertė civilizacijoje visada buvo susijusi su jo naudingumu?

Jei atsakymas yra teigiamas, tuomet turime pripažinti, kad žmogaus dominavimo era artėja prie pabaigos. Tačiau jei vertė nėra reducible į funkciją ar produktyvumą, tuomet stovime prie naujos filosofijos slenksčio — tokios, kuri turės iš naujo apibrėžti žmogaus vietą pasaulyje, kuriame jis nebėra būtinas, bet vis dar gali būti prasmingas.

1 SKYRIUS.
DARBO KAIP PRASMĖS MITO GRIŪTIS: TECHNOLOGINĖ CIVILIZACIJA IR POSTDARBO ANTROPOLOGIJA

1.1 Darbo ontologija modernioje civilizacijoje

Moderni visuomenė suformavo specifinę antropologinę paradigmą, kurioje darbas tapo ne tik ekonomine veikla, bet ir egzistencinės prasmės šaltiniu. Ši paradigma atsirado ne spontaniškai, o per ilga istorinę transformaciją, susijusią su kapitalizmo, racionalizacijos ir technologinės modernizacijos procesais. Sociologas Max Weber teigė, kad moderni darbo etika yra glaudžiai susijusi su protestantiškos asketikos racionalizacija. Jo klasikinis darbas The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism argumentuoja, kad ekonominis aktyvumas modernybėje įgijo moralinę dimensiją: darbas buvo suvokiamas kaip pašaukimas (Weber, 1905).

Ši transformacija turėjo ilgalaikes pasekmes. Darbas tapo socialinio statuso, moralinio vertingumo ir net asmeninės tapatybės pagrindu. Kaip pažymi filosofė Hannah Arendt, moderni visuomenė gali būti apibūdinta kaip „darbo visuomenė“, kurioje žmogaus veikla organizuojama aplink biologinių poreikių reprodukciją ir ekonominę gamybą (Arendt, 1958).
Tačiau dirbtinio intelekto ir automatizacijos plėtra kelia klausimą: kas nutinka civilizacijai, kurios normatyvinė struktūra grindžiama darbu, kai darbas tampa technologiškai nereikalingas?

1.2 Darbas ir susvetimėjimas

Klasikinėje politinės ekonomijos kritikoje darbas buvo suvokiamas ambivalentiškai. Filosofas Karl Marx teigė, kad darbas yra fundamentali žmogaus savikūros forma, tačiau kapitalistinėse sąlygose jis tampa susvetimėjimo mechanizmu. Ankstyvuosiuose rankraščiuose Economic and Philosophic Manuscripts of 1844 Marxas argumentuoja, kad darbininkas praranda ryšį su savo darbo produktu, su gamybos procesu ir galiausiai su savo žmogiškąja esme (Marx, 1844/1975).

Automatizacija šią dialektiką transformuoja. Jei technologijos perima gamybos funkcijas, žmogus gali būti išlaisvintas nuo susvetimėjusio darbo. Tačiau kartu jis netenka ir struktūros, kuri ilgą laiką formavo jo socialinę tapatybę.

Taigi technologinė pažanga sukuria paradoksą: emancipuotas subjektas gali patirti egzistencinę dezorientaciją.

1.3 Technologijos kaip ontologinis režimas

Technologijos vaidmuo šiame procese gali būti analizuojamas per ontologinę perspektyvą. Filosofas Martin Heidegger savo esė The Question Concerning Technology teigė, kad modernioji technika nėra vien instrumentinė priemonė. Ji yra pasaulio atskleidimo būdas, kurį jis apibūdino kaip „išstatymo“ (Gestell) logiką (Heidegger, 1954).

Šioje ontologijoje realybė pasirodo kaip išteklių rezervas optimizacijai. Kai dirbtinis intelektas pradeda modeliuoti sudėtingus sprendimų procesus, žmogus pats gali būti interpretuojamas kaip optimizuojamas išteklius.

Todėl technologinė transformacija nėra tik ekonominis procesas. Tai ontologinis poslinkis, keičiantis žmogaus vietą pasaulyje.

1.4 Disciplinos visuomenė ir produktyvumo kūnas

Modernios darbo kultūros formavimąsi galima analizuoti ir per galios teoriją. Filosofas Michel Foucault veikale Discipline and Punish parodė, kad modernios institucijos – mokyklos, fabrikai, kariuomenė – kuria disciplinuotus kūnus, pritaikytus produktyviam darbui (Foucault, 1975).

Šios institucijos formuoja subjektus, kurie internalizuoja produktyvumo normas. Tačiau skaitmeninės technologijos gali transformuoti disciplinos mechanizmus. Vietoj fizinės kontrolės atsiranda algoritminė priežiūra ir elgesio prognozavimas.

Tai reiškia, kad darbo visuomenė gali pereiti į duomenų visuomenę, kurioje produktyvumas tampa skaitmeniniu parametru.

1.5 Postdarbo teorijos

Pastaraisiais dešimtmečiais atsirado teorinė kryptis, analizuojanti visuomenę po darbo. Politiniai teoretikai Nick Srnicek ir Alex Williams knygoje Inventing the Future teigia, kad automatizacija gali sudaryti sąlygas visuomenei, kurioje darbas nebėra centrinė socialinė institucija (Srnicek & Williams, 2015).

Panašiai ekonomistas John Maynard Keynes dar XX a. pradžioje prognozavo, kad technologinė pažanga radikaliai sumažins darbo laiką (Keynes, 1930).

Tačiau iki šiol technologinė pažanga dažniau sukurdavo naujas darbo formas nei jas panaikindavo. Dirbtinis intelektas gali būti pirmoji technologija, kuri iš esmės nutraukia šią tendenciją.

1.6 „Nereikalingos klasės“ hipotezė

Istorikas Yuval Noah Harari knygoje Homo Deus pasiūlė „nenaudingos klasės“ sąvoką. Tai socialinė grupė, kurios ekonominė funkcija tampa marginali dėl technologinių pokyčių (Harari, 2016).

Jei ši hipotezė pasitvirtintų, civilizacija susidurtų su precedento neturinčia situacija: didelė žmonių dalis nebebūtų būtina gamybos sistemai.

Tai kelia fundamentalią normatyvinę problemą. Modernios visuomenės vertės sistema grindžiama indėlio principu. Jei indėlis nebereikalingas, reikia naujo žmogaus vertės pagrindo.

1.7 Egzistencinės pasekmės

Darbo mito griūtis gali turėti gilių psichologinių ir kultūrinių pasekmių. Filosofas Friedrich Nietzsche analizavo prasmės krizę modernybėje po religinių vertybių žlugimo (Nietzsche, 1882).

Analoginė situacija gali atsirasti ir darbo sferoje. Jei darbas ilgą laiką veikė kaip sekuliari prasmės struktūra, jo praradimas gali sukelti naują nihilizmo formą.

Todėl technologinė transformacija turi būti analizuojama ne tik ekonominiu, bet ir egzistenciniu lygmeniu.

2 SKYRIUS. TECHNOLOGINIS DETERMINIZMAS IR SOCIALINĖ INERCIJA: STRUKTŪRINĖS ADAPTACIJOS RIBOS AI EPOCHOJE

2.1 Technologijos kaip istorinio pokyčio variklis

Technologinių revoliucijų analizė socialinėje teorijoje dažnai svyruoja tarp dviejų kraštutinumų: technologinio determinizmo ir socialinio konstruktyvizmo. Pirmasis teigia, kad technologijos autonomiškai formuoja socialines struktūras, o antrasis – kad technologijų reikšmę ir kryptį lemia kultūriniai bei politiniai procesai.

Dirbtinio intelekto revoliucija atgaivina šį debatą nauju intensyvumu. Skirtingai nei ankstesnės technologijos, AI ne tik didina gamybos efektyvumą, bet ir transformuoja kognityvines funkcijas, kurios ilgą laiką buvo laikomos išskirtinai žmogiškomis.

Todėl kyla klausimas: ar visuomenė gali pakankamai greitai adaptuotis prie technologijų, kurios keičia pačius adaptacijos mechanizmus?

2.2 Technologinio determinizmo tradicija

Technologinio determinizmo idėja gali būti siejama su ekonomisto Karl Marx istorinio materializmo interpretacijomis, kuriose gamybos jėgų raida laikoma pagrindiniu socialinių santykių transformacijos veiksniu (Marx, 1859/1970).

XX amžiuje šią kryptį tęsė komunikacijos teoretikas Marshall McLuhan, teigęs, kad „medija yra žinutė". Jo veikale Understanding Media argumentuojama, kad technologinės formos struktūruoja žmogaus percepciją ir socialinę organizaciją (McLuhan, 1964).

AI kontekste ši tezė įgauna naują aktualumą. Jei medijos formavo jutiminę ir kultūrinę aplinką, dirbtinis intelektas gali formuoti sprendimų architektūrą.

Tai leidžia kalbėti apie algoritminį determinizmą – situaciją, kurioje socialiniai procesai vis labiau priklauso nuo skaitmeninių modelių.

2.3 Socialinė inercija ir institucinis atsilikimas

Nepaisant technologinių pokyčių, socialinės institucijos pasižymi dideliu stabilumu. Sociologas William F. Ogburn įvedė „kultūrinio atsilikimo“ (cultural lag) sąvoką, apibūdinančią situaciją, kai materialinė kultūra keičiasi greičiau nei normos ir institucijos (Ogburn, 1922).

AI revoliucija gali sukurti ekstremalią šio reiškinio formą. Švietimo sistemos, darbo teisė, politinės reprezentacijos modeliai buvo sukurti industrinės ekonomikos sąlygomis. Jų transformacija reikalauja ne tik reformų, bet ir normatyvinių paradigmų kaitos.

Socialinė inercija gali sukelti konfliktą tarp technologinių galimybių ir kultūrinių lūkesčių.

2.4 Inovacijų difuzija ir adaptacijos nelygybė

Technologijų plitimas visuomenėje nėra homogeniškas. Sociologas Everett Rogers savo teorijoje apie inovacijų difuziją išskyrė skirtingas socialines grupes pagal jų polinkį priimti naujoves (Rogers, 1962).

AI gali padidinti šią adaptacijos nelygybę. Aukštos kvalifikacijos darbuotojai gali naudotis technologijomis kaip produktyvumo multiplikatoriumi, o kiti gali tapti struktūriškai marginalizuoti.

Tai reiškia, kad technologinis determinizmas nėra neutralus. Jis sąveikauja su esamomis galios ir kapitalo struktūromis.

2.5 Kompleksinės sistemos ir neprognozuojamas pokytis

Technologinių transformacijų poveikį galima analizuoti ir per kompleksinių sistemų teoriją. Ekonomistas W. Brian Arthur teigia, kad technologinės ekonomikos evoliucija pasižymi netiesiškumu ir „kelio priklausomybe“ (path dependence) (Arthur, 2009).

AI integracija gali sukurti naujus teigiamo grįžtamojo ryšio ciklus. Pavyzdžiui, duomenų koncentracija didelėse platformose gali sustiprinti jų dominavimą, sukurdama technologinę oligopoliją.

Tokie procesai apsunkina politinę kontrolę ir demokratinę intervenciją.

2.6 Platforminis kapitalizmas

Šiuolaikinę ekonominę struktūrą analizuoja politinis ekonomistas Nick Srnicek knygoje Platform Capitalism. Jis teigia, kad skaitmeninės platformos tampa nauja akumuliacijos forma, kurioje duomenys veikia kaip pagrindinis išteklius (Srnicek, 2017).

AI stiprina šią tendenciją. Algoritminės sistemos leidžia efektyviau monetizuoti vartotojų elgesį ir optimizuoti logistiką, finansus, komunikaciją.

Socialinė inercija šiuo atveju gali reikštis kaip reguliacinis vėlavimas, leidžiantis technologinėms korporacijoms konsoliduoti galią.

2.7 Algoritminė valdžia

Politikos filosofijoje atsiranda nauja tema – algoritminis valdymas. Filosofas Antoinette Rouvroy analizuoja „algoritminio valdymo“ režimą, kuriame sprendimai grindžiami duomenų analize, o ne normatyvine deliberacija (Rouvroy & Berns, 2013).

Tai gali pakeisti demokratijos logiką. Jei sprendimai laikomi techniniais, politiniai konfliktai gali būti depolitizuojami.

Technologinis determinizmas čia pasireiškia kaip epistemologinis autoritetas: algoritmai suvokiami kaip objektyvesni nei žmonės.

2.8 Socialinė vaizduotė ir ateities naratyvai

Technologijų poveikis priklauso ne tik nuo jų funkcinių savybių, bet ir nuo socialinės vaizduotės. Sociologas Charles Taylor kalba apie „socialinius vaizdinius“ (social imaginaries), kurie struktūruoja kolektyvinį veikimą (Taylor, 2004).

AI ateities naratyvai svyruoja tarp utopijos ir distopijos. Šie naratyvai formuoja politinius sprendimus, investicijų kryptis ir visuomenės reakcijas.

Todėl technologinis determinizmas niekada nėra absoliutus. Jis veikia per interpretacijas.

2.9 Determinizmo ribos

Dirbtinio intelekto revoliucija atskleidžia dialektinį santykį tarp technologijos ir visuomenės. Technologijos gali atverti naujas galimybes, tačiau jų socialinė realizacija priklauso nuo institucijų, kultūros ir galios struktūrų.

Socialinė inercija gali veikti kaip stabilizuojantis veiksnys, bet taip pat gali gilinti krizes, jei adaptacija tampa per lėta.

Todėl AI epochos filosofinė užduotis yra ne pasirinkti tarp determinizmo ir konstruktyvizmo, bet suprasti jų sąveiką.

3 SKYRIUS. NEREIKALINGUMO JAUSMAS ISTORIJOJE: MARGINALIZACIJOS GENEALOGIJA IR EGZISTENCINĖ EKONOMIKA

3.1 Nereikalingumas kaip socialinė konstrukcija

„Nereikalingo žmogaus“ figūra nėra išskirtinai dirbtinio intelekto epochos produktas. Skirtingomis istorinėmis sąlygomis visuomenės nuolat kūrė grupes, kurios buvo suvokiamos kaip perteklinės, marginalios ar ekonomiškai nenaudingos. Tačiau šios būsenos paprastai buvo laikinos, lokalios arba susijusios su struktūriniais pereinamaisiais laikotarpiais.

Šiame skyriuje siekiama parodyti, kad dabartinės diskusijos apie galimą masinį nereikalingumą turi gilias istorines paraleles, tačiau kartu pasižymi precedento neturinčiu mastu.

3.2 Antika: scholē (laisvalaikis) ir būtinybės darbas

Antikinėje politinėje filosofijoje egzistavo aiški riba tarp laisvų piliečių ir tų, kurie buvo laikomi būtinybės sferos dalimi. Filosofas Aristotle veikale Politics argumentavo, kad pilietinis gyvenimas reikalauja laisvo laiko, todėl kai kurios socialinės grupės turi atlikti materialinės reprodukcijos funkcijas (Aristotle, IV a. pr. Kr.).

Šioje struktūroje nereikalingumas buvo suprantamas ne kaip ekonominis neefektyvumas, bet kaip ontologinė subordinacija. Vergai ir amatininkai nebuvo laikomi pilnaverčiais politinės bendruomenės nariais.

Tai rodo, kad žmogaus vertė istoriškai dažnai buvo susieta su jo funkcine vieta socialinėje hierarchijoje.

3.3 Ankstyvoji modernybė: klajūnai ir „pertekliniai kūnai“

Kapitalizmo formavimosi laikotarpiu Europoje atsirado nauja socialinė kategorija – klajūnai ir benamiai darbininkai. Istorikas Karl Polanyi knygoje The Great Transformation parodė, kad rinkos ekonomikos plėtra sukūrė „išvietintų“ žmonių mases, kurios neturėjo stabilios ekonominės funkcijos (Polanyi, 1944).

Valstybės reagavo kriminalizuodamos nedarbą ir klajokliškumą. Tai rodo, kad nereikalingumas buvo suvokiamas kaip socialinė grėsmė, o ne tik ekonominė problema.

Taip susiformavo disciplinavimo mechanizmai, kurie vėliau tapo industrinės darbo kultūros pagrindu.

3.4 Industrinė revoliucija ir „atsarginė darbo armija“

Industrinės modernybės laikotarpiu ekonominis nereikalingumas buvo konceptualizuotas politinės ekonomijos teorijoje. Karl Marx įvedė „atsarginės darbo armijos“ sąvoką, apibūdinančią bedarbių sluoksnį, kuris stabilizuoja kapitalistinę sistemą (Marx, 1867/1990).

Ši grupė nebuvo absoliučiai nereikalinga. Priešingai – ji atliko struktūrinę funkciją, spaudžiant darbo užmokestį ir užtikrinant darbo discipliną.

Todėl industrinėje visuomenėje nereikalingumas buvo ciklinis, o ne permanentinis.

3.5 Biopolitika ir populiacijų valdymas

XX amžiuje nereikalingumo problema įgijo naują dimensiją per biopolitikos teoriją. Filosofas Michel Foucault analizavo, kaip modernios valstybės pradėjo reguliuoti populiacijas per sveikatos, darbo ir švietimo politiką (Foucault, 1976).

Šioje paradigmoje žmonės tapo statistiniais vienetais, kurių vertė vertinama per produktyvumo ir gyvybingumo kriterijus.

Nereikalingumas čia pasireiškia kaip rizikos kategorija: „pertekliniai“ individai suvokiami kaip ekonominė ar socialinė našta.

3.6 Totalitarinės sistemos ir egzistencinis nereikalingumas

Ekstremaliausi nereikalingumo istorijos pavyzdžiai pasireiškė totalitariniuose režimuose. Filosofė Hannah Arendt knygoje The Origins of Totalitarianism teigė, kad totalitarizmas siekė sukurti „nereikalingus žmones“ – individus, kurių egzistencija neturi politinės ar moralinės vertės (Arendt, 1951).

Šis procesas neapsiribojo ekonomika. Jis buvo ontologinis: tam tikros grupės buvo eliminuojamos iš pačios žmogiškumo kategorijos.

Tai rodo, kad nereikalingumas gali būti ne tik struktūrinis, bet ir ideologinis konstruktas.

3.7 Vėlyvoji modernybė: struktūrinis nedarbas ir socialinė atskirtis

XX a. pabaigoje globalizacija ir deindustrializacija sukūrė naujas marginalizacijos formas. Sociologas Zygmunt Bauman kalbėjo apie „žmogiškąsias atliekas“ – žmones, kurie tampa pertekliniai globalioje vartojimo ekonomikoje (Bauman, 2004).

Ši analizė rodo, kad nereikalingumas gali būti ilgalaikis, bet vis dar susijęs su konkrečiomis ekonominėmis struktūromis.

Dirbtinio intelekto epocha gali transformuoti šią būseną iš periferinės į centrinę.

3.8 Skaitmeninė ekonomika ir nauja marginalizacija

Šiuolaikinėje platforminėje ekonomikoje nereikalingumo patirtis gali būti fragmentuota. Kai kurie individai integruojami kaip „gig“ darbuotojai, o kiti visiškai eliminuojami iš darbo rinkos.

Istorikas Yuval Noah Harari prognozuoja „nenaudingos klasės“ formavimąsi dėl AI automatizacijos (Harari, 2016).

Skirtingai nei ankstesniais laikotarpiais, ši klasė gali neturėti aiškios ekonominės funkcijos net ciklinėje perspektyvoje.

3.9 Egzistencinė ekonomika: prasmė be funkcijos

Istorinė analizė rodo, kad nereikalingumo jausmas dažnai sukelia prasmės krizę. Filosofas Friedrich Nietzsche interpretavo modernybę kaip vertybių destabilizacijos epochą (Nietzsche, 1882).

AI sąlygomis ši krizė gali įgyti naują formą. Jei ekonominė sistema nebereikalauja daugumos žmonių indėlio, prasmė turi būti kuriama už funkcionalumo ribų.

Tai leidžia kalbėti apie „egzistencinę ekonomiką" – socialinę tvarką, kurioje vertė grindžiama ne produktyvumu, o patyrimu, kūryba ar socialiniais ryšiais.

3.10 Nuo periferinio nereikalingumo prie civilizacinės būsenos

Istorijoje nereikalingumas dažniausiai buvo lokalus ar laikinas reiškinys. Tačiau technologinė automatizacija gali paversti jį sistemine civilizacijos savybe.

Tai nereiškia, kad tokia ateitis yra neišvengiama. Tačiau ji reikalauja naujų filosofinių kategorijų, kurios leistų suprasti žmogaus vertę pasaulyje, kuriame funkcija nebeužtikrina prasmės.

4 SKYRIUS.
PRAMONĖS REVOLIUCIJŲ PAMOKOS: TECHNOLOGINĖ TRANSFORMACIJA IR ŽMOGAUS FUNKCIJOS PERSKIRSTYMAS

4.1 Revoliucija kaip civilizacinis eksperimentas

Pramonės revoliucijos istorijoje veikė kaip didelio masto socialiniai eksperimentai, kuriuose technologinė inovacija destabilizavo nusistovėjusias ekonomines, politines ir kultūrines struktūras. Kiekviena revoliucija keitė ne tik gamybos būdus, bet ir žmogaus savivoką.

Šio skyriaus tikslas – parodyti, kad dirbtinio intelekto transformacija turi istorinių paralelių, tačiau kartu gali peržengti ankstesnių revoliucijų logiką. Ankstesnės technologinės bangos perkonfigūravo darbą; AI gali sukelti jo ontologinę marginalizaciją.

4.2 Pirmoji pramonės revoliucija: mechanizacija ir darbo disciplinavimas

XVIII–XIX a. mechanizacijos procesai pakeitė gamybos organizaciją. Rankų darbas buvo pakeistas mašinine produkcija, o kaimo gyventojai masiškai migravo į miestus.

Ekonomistas Adam Smith veikale The Wealth of Nations analizavo darbo pasidalijimo produktyvumo efektus (Smith, 1776). Tačiau šis produktyvumo augimas turėjo socialinę kainą: darbo fragmentacija mažino individualios veiklos autonomiją.

Istorikas E. P. Thompson parodė, kad industrinė visuomenė sukūrė naują laiko discipliną, kuri transformavo žmonių kasdienybę (Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism, 1967).

Ši transformacija suformavo modernų darbo subjektą – punktualų, paklusnų, orientuotą į našumą.

4.3 Luditų fenomenas: technologinė baimė ir racionali rezistencija

Technologinių pokyčių istorija rodo, kad automatizacija dažnai sukeldavo socialinį pasipriešinimą. Luditų judėjimas XIX a. pradžioje naikino tekstilės mašinas, protestuodamas prieš darbo vietų praradimą.

Ekonomistas David Ricardo pripažino, kad technologinė pažanga gali sukelti „perteklinį darbą“ trumpuoju laikotarpiu (Ricardo, 1821).

Šis epizodas rodo svarbią pamoką: technologinis progresas nėra neutralus procesas. Jis kuria laimėtojus ir pralaimėtojus.

AI revoliucijoje ši dinamika gali būti dar intensyvesnė, nes transformuojama ne tik fizinė, bet ir kognityvinė darbo sfera.

4.4 Antroji pramonės revoliucija: masinė gamyba ir socialinės valstybės atsiradimas

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje elektrifikacija, chemijos pramonė ir masinė gamyba sukūrė naujas ekonomines struktūras. Sociologas Émile Durkheim analizavo darbo pasidalijimą kaip socialinės solidarumo formos transformaciją (Durkheim, 1893).

Šiuo laikotarpiu valstybės pradėjo kurti socialinės apsaugos sistemas, siekdamos amortizuoti technologinių pokyčių poveikį.

Tai svarbi istorijos pamoka: technologinė revoliucija gali paskatinti institucines inovacijas. Klausimas AI epochoje – ar politinės sistemos gebės taip pat greitai reaguoti.

4.5 Fordizmas ir standartizuota egzistencija

XX a. pradžioje masinės gamybos modelį simbolizavo Henry Ford įdiegta konvejerinė sistema. Filosofas Antonio Gramsci analizavo fordizmą kaip naują hegemonijos formą, kuri disciplinuoja ne tik darbą, bet ir gyvenimo būdą (Americanism and Fordism, 1934).

Fordizmas sukūrė kompromisą tarp kapitalo ir darbo: aukštesni atlyginimai mainais į standartizuotą produktyvumą.

AI gali destabilizuoti šį kompromisą. Jei darbas tampa nereikalingas, derybų struktūra tarp darbuotojų ir kapitalo gali išnykti.

4.6 Trečioji pramonės revoliucija: automatizacija ir globalizacija

XX a. pabaigoje kompiuterizacija ir globalios tiekimo grandinės transformavo ekonomiką. Sociologas Manuel Castells kalbėjo apie „tinklo visuomenę“, kurioje informacijos srautai tampa pagrindiniu galios šaltiniu (The Rise of the Network Society, 1996).

Šis laikotarpis sukūrė struktūrinį nedarbą kai kuriuose regionuose, bet kartu atvėrė naujas profesijas skaitmeninėje ekonomikoje.

Tai sustiprino tikėjimą, kad technologija visada sukuria daugiau darbo nei sunaikina.

AI gali tapti pirmąja technologija, kuri paneigs šį istorinį modelį.

4.7 Kūrybinė destrukcija ir jos ribos

Ekonomistas Joseph Schumpeter įvedė „kūrybinės destrukcijos“ sąvoką, apibūdinančią procesą, kuriame inovacijos naikina senas struktūras ir kuria naujas (Schumpeter, 1942).

Tačiau ši teorija remiasi prielaida, kad žmonės gali persikvalifikuoti ir integruotis į naujas ekonomines nišas.

Jei AI automatizuoja didžiąją dalį kognityvinių užduočių, ši prielaida gali būti ribota. Persikvalifikavimo galimybės gali tapti struktūriškai ribotos.

4.8 Ketvirtoji pramonės revoliucija: autonominės sistemos

Technologijų analitikas Klaus Schwab apibūdina dabartinį laikotarpį kaip ketvirtąją pramonės revoliuciją, kuriai būdingas fizinių, skaitmeninių ir biologinių technologijų susiliejimas (The Fourth Industrial Revolution, 2016).

AI, robotika ir biotechnologijos kuria autonomines sistemas, kurios gali veikti be nuolatinės žmogaus priežiūros.

Tai gali transformuoti pačią darbo sąvoką. Žmogus gali pereiti nuo operacinio vaidmens prie stebėtojo ar vartotojo.

4.9 Istorinė pamoka: adaptacija ar lūžis

Ankstesnės pramonės revoliucijos parodė, kad technologinė transformacija gali sukelti trumpalaikes krizes, bet ilgainiui integruojama į naujas socialines struktūras.

Tačiau AI revoliucija gali būti kitokia dėl trijų priežasčių:

1. Ji veikia kognityvinę sferą.
2. Ji gali būti eksponentinė.
3. Ji koncentruoja galią duomenų infrastruktūrose.

Istorija suteikia analogijas, bet negarantuoja pakartojimo.

4.10 Civilizacinė kryžkelė

Pramonės revoliucijų analizė rodo, kad žmogaus funkcija nuolat buvo perskirstoma, bet niekada visiškai eliminavimo perspektyvoje.

AI epocha gali atverti situaciją, kurioje ekonominė sistema gali veikti su minimalia žmogaus intervencija.

Tai reiškia, kad ateities klausimas nėra tik apie darbo vietas. Tai klausimas apie civilizacijos struktūrą ir žmogaus ontologinę padėtį joje.

5 SKYRIUS.
KAS YRA DIRBTINIS INTELEKTAS FILOSOFINE PRASME: PROTAS, SĄMONĖ IR AGENTIŠKUMO TRANSFORMACIJA

5.1 Nuo technologijos prie ontologijos

Dirbtinis intelektas dažnai apibrėžiamas techniniais terminais – kaip algoritmų rinkinys, statistinio mokymosi sistema ar automatizuoto sprendimų priėmimo infrastruktūra. Tačiau filosofine prasme AI kelia daug radikalesnį klausimą: kas yra intelektas kaip toks?

Šis klausimas destabilizuoja modernų humanistinį įsitikinimą, kad mąstymas yra privilegijuota žmogiškos būties savybė. Jei intelektas gali būti realizuotas nebiologinėse sistemose, žmogaus ontologinis statusas turi būti permąstytas.

5.2 Klasikinis dirbtinio intelekto testas

Vienas ankstyviausių filosofinių AI apibrėžimų siejamas su matematiku Alan Turing. Jo garsiajame straipsnyje Computing Machinery and Intelligence (1950) pasiūlytas vadinamasis Turingo testas – kriterijus, pagal kurį mašina laikoma intelektuali, jei jos atsakymai tampa neatskiriami nuo žmogaus (Turing, 1950).

Šis požiūris yra funkcinis: intelektas apibrėžiamas per elgesį, o ne per vidinę būseną.

Tačiau AI plėtra atskleidė šio kriterijaus ribas. Sistema gali generuoti įtikinamus atsakymus, bet vis tiek neturėti intencionalumo ar sąmonės.

5.3 Intencionalumo problema

Filosofas John Searle kritikavo stiprųjį AI supratimą savo garsiajame „Kinų kambario“ argumente (Searle, 1980). Jis teigė, kad simbolių manipuliacija nėra lygi supratimui.

Šis argumentas kelia klausimą apie intencionalumą – gebėjimą turėti prasminius santykius su pasauliu. Jei AI operuoja tik formaliomis struktūromis, ar jis gali būti laikomas mąstančiu subjektu?

Ši diskusija tampa ypač svarbi, kai AI pradeda priimti sprendimus socialinėse sistemose.

5.4 Funkcionalizmas ir proto materialumas

XX a. analitinėje filosofijoje išplito funkcionalistinė proto teorija. Filosofas Hilary Putnam teigė, kad mentalinės būsenos gali būti realizuotos skirtinguose fiziniuose substratuose (Putnam, 1967).

Ši teorija suteikia filosofinį pagrindą AI galimybei. Jei protas yra funkcinių santykių sistema, tuomet biologinė medžiaga nėra būtina sąlyga intelektui.
Tai leidžia kalbėti apie „substrato neutralumą“.

5.5 Sąmonės fenomenologija

Fenomenologinė tradicija siūlo kitokią perspektyvą. Filosofas Maurice Merleau-Ponty pabrėžė kūniškumo vaidmenį suvokime (Phenomenology of Perception, 1945).

Šiuo požiūriu sąmonė nėra abstrakti informacijos apdorojimo sistema. Ji yra įkūnyta patirtis. Jei tai teisinga, dirbtinis intelektas gali turėti aukštą kognityvinį pajėgumą, bet vis tiek stokoti egzistencinės dimensijos.

Tai kuria skirtį tarp skaičiavimo ir gyvenimo.

5.6 Posthumanistinė kritika

Posthumanizmo teorijos meta iššūkį humanistinei proto sampratai. Filosofė Donna Haraway savo manifeste apie kiborgus teigia, kad žmogaus ir mašinos riba visada buvo kultūrinė konstrukcija (Haraway, 1985).

Ši perspektyva leidžia interpretuoti AI ne kaip „kitą“, bet kaip hibridinės evoliucijos etapą.

Žmogus tampa technosocialinės sistemos komponentu.

5.7 Superintelekto galimybė

Šiuolaikinėje filosofijoje svarbi vieta tenka superintelekto diskusijoms. Filosofas Nick Bostrom knygoje Superintelligence analizuoja scenarijus, kuriuose AI pranoksta žmogų visose pažinimo srityse (Bostrom, 2014).

Tai kelia ne tik technologinius, bet ir ontologinius klausimus. Jei intelektas tampa nepriklausomas nuo žmogaus, jis gali įgyti civilizacinę autonomiją.

Tokiu atveju žmogus praranda epistemologinį centrą.

5.8 Agentų teorija ir sprendimų delegavimas

Ekonomikos ir filosofijos sankirtoje vystoma agentų teorija analizuoja, kaip sprendimų priėmimas gali būti deleguojamas autonominėms sistemoms.

Filosofas Daniel Dennett siūlo „intencinės laikysenos“ (intentional stance) koncepciją – praktinį būdą interpretuoti sistemas kaip turinčias tikslus, net jei jos neturi sąmonės (Dennett, 1987).

AI kontekste ši laikysena gali tapti socialine norma. Žmonės gali pradėti elgtis su algoritmais kaip su agentais.

Tai transformuoja socialinės sąveikos struktūrą.

5.9 Ontologinis posūkis: nuo įrankio prie partnerio

Istoriškai technologijos buvo suvokiamos kaip instrumentai. AI gali tapti pirmąja technologija, kuri funkcionuoja kaip kognityvinis partneris.

Tai reiškia perėjimą nuo instrumentalumo prie ko-agentystės.

Tokioje situacijoje žmogaus savivoka turi būti permąstyta. Jis nebėra vienintelis racionalus veikėjas.

5.10 Intelektas be žmogaus

Filosofinė AI analizė rodo, kad intelektas nėra ontologiškai susietas su biologine rūšimi. Tačiau lieka atviras klausimas apie sąmonę, prasmę ir moralinį statusą.

Dirbtinis intelektas gali transformuoti civilizaciją ne tik per produktyvumą, bet ir per epistemologinę revoliuciją.

Jei žmogus praranda monopolį intelektui, jis turi atrasti naują savo vietos apibrėžimą.

Tai gali būti vienas svarbiausių XXI amžiaus filosofinių uždavinių.

6 SKYRIUS.
AR MĄSTYMAS BE SĄMONĖS YRA MĄSTYMAS? DIRBTINIO INTELEKTO EPISTEMOLOGINIS IŠŠŪKIS

6.1 Mąstymas ir sąmonė

Tradiciškai filosofija susiejo mąstymą su sąmone – gebėjimu patirti, suprasti ir reflektuoti. Dirbtinio intelekto vystymasis kelia fundamentalią problemą: ar algoritmai, kurie gali spręsti sudėtingas problemas, optimizuoti procesus ir kurti kūrybinius produktus, gali būti laikomi „mąstančiais“, jei jie neturi fenomenologinės patirties?

Ši diskusija nėra tik terminologinė – ji iškelia klausimus apie vertę, prasmę ir žmogaus santykį su technologija.

6.2 Skaičiavimas ir semantika

Filosofas Hilary Putnam bei jo pasekėjai nagrinėjo proto funkcinį pobūdį, tačiau Searle (1980) pasiūlė skirtį tarp sintaksės ir semantikos. Jo „Kinų kambario“ argumentas rodo, kad simbolių manipuliacija (skaičiavimas) nesukuria supratimo (Searle, 1980).

Tai kelia klausimą: AI gali atlikti užduotis, bet ar jis „žino“, ką daro? Ši problematika yra esminė epistemologiniu požiūriu: mąstymas gali būti tik funkcija arba turi būti praturtintas patyrimu.

6.3 Funkcionalizmo ribos

Funkcionalistai, tokie kaip Hilary Putnam ir Jerry Fodor, teigia, kad proto būsena priklauso nuo funkcinių ryšių, o ne nuo biologinio substrato. Tai suteikia teoretinį pagrindą AI mąstymui (Putnam, 1967; Fodor, 1975).

Tačiau funkcionalizmas negali atsakyti į fenomenologinius klausimus: kokia yra patirtis, jei jos nėra? Ar mąstymas, atsietas nuo sąmonės, išlaiko episteminę vertę?

6.4 Sąmonės fenomenologija

Filosofas Thomas Nagel savo esė What Is It Like to Be a Bat? (1974) pabrėžė, kad sąmonė yra subjektyvi patirtis. AI sistemai gali būti suteikta gili kognityvinė architektūra, tačiau trūksta subjektyvios perspektyvos.

Tai kelia klausimą: jei subjektas neegzistuoja, ar sprendimas, problemos sprendimas ar kūrybinė produkcija gali būti laikomi mąstymu tokia pačia prasme, kaip žmogaus?

6.5 Dirbtinio proto tipologija

AI filosofai išskiria kelis mąstymo lygmenis:

1. Simbolinis AI – taisyklių ir logikos manipuliacija;
2. Statistinis/mokymasis – modeliavimas ir prognozavimas;
3. Autonominis agentas – gebėjimas priimti sprendimus netikėtoje aplinkoje.

Tik paskutinis lygmuo artėja prie funkcionaliai panašaus į žmogaus mąstymo, tačiau net jis gali veikti visiškai be fenomenologinės patirties.

6.6 Intelektas be intencionalumo?

Filosofas Daniel Dennett siūlo „intencinės laikysenos“ (intentional stance) principą: net jei sistema neturi tikros intencijos, ją galima interpretuoti kaip turinčią tikslus (Dennett, 1987).

Tai reiškia, kad AI veikia kaip agentas socialinėje praktikoje, net jei ontologiškai nėra „subjektas“. Tačiau tai kelia epistemologinį iššūkį: ar interpretacija yra lygi faktiniam supratimui?

6.7 Kūrybiškumo ir originalumo klausimas

Šiuolaikiniai AI modeliai gali kurti tekstus, muziką, meną. Filosofas Margaret Boden išskiria tris kūrybiškumo rūšis: psichologinį, kombinacinį ir pionierišką (Boden, 2004). AI dažniausiai veikia kombinaciniu lygmeniu – generuoja naujas formas pagal esamus modelius, bet ar tai yra originalumas?

Tai kelia klausimą apie mąstymo vertę be subjektyvios intencijos ir prasmės.

6.8 Socialinė epistemologija ir AI autoritetas

AI sistemos gali būti suvokiamos kaip autoritetai: medicininiai algoritmai, finansiniai modeliai, teisminiai rekomendatoriai. Filosofė Antoinette Rouvroy kalba apie algoritminę valdžią (Rouvroy & Berns, 2013).

Čia mąstymas be sąmonės įgauna politinę dimensiją. Sprendimai, priimti be intencijos ar subjektyvumo, gali turėti civilizacinių pasekmių.

6.9 Egzistencinis iššūkis

Jei mąstymas gali egzistuoti be sąmonės, žmogaus centrinė pozicija žinios hierarchijoje praranda monopolį. Filosofas Nick Bostrom prognozuoja scenarijus, kur AI pranoksta žmogaus pažinimą visose srityse (Bostrom, 2014).

Tai reiškia, kad žmogaus vertė nebėra automatiškai susieta su mąstymu. Reikia naujų ontologinių ir etinių kategorijų.

6.10 Redefinuotas mąstymas

Mąstymas be sąmonės – ne tik epistemologinė įdomybė. Tai civilizacinis iššūkis, kuris verčia permąstyti žmogaus vietą pasaulyje, kuriame intelektas gali veikti autonomiškai, bet nesuvokiamai.

Šis skyrius paruošia gruntą tolimesniam diskusijos skyriui apie „nereikalingumo civilizaciją“, kur AI transformuoja ne tik darbo funkciją, bet ir ontologinę žmogaus poziciją.

7 SKYRIUS. NEREIKALINGUMO CIVILIZACIJA: ŽMOGAUS FUNKCIJOS PERKONFIGŪRAVIMAS AI EPOCHOJE

7.1 Nuo darbo prie funkcijos praradimo

XXI amžiuje dirbtinis intelektas ir autonominės sistemos kelia klausimą, kuris istorijoje buvo retai aktualus: ar žmogus gali tapti socialine ir ekonomine „perteklinę“ būtybe? Ankstesni skyriūs analizavo, kaip technologinės revoliucijos perskirstė darbo funkcijas, tačiau AI kelia ontologinę problemą – žmogaus funkcija nebe tik sumažinama, bet gali būti visiškai eliminama.

Šiame skyriuje pristatoma nereikalingumo civilizacijos teorija: sociokultūrinė struktūra, kurioje daugumos žmonių egzistencinė vertė nebesiejama su produktyvumu.

7.2 Istorinės paralelės ir skirtumai

Istorija rodo, kad technologijos visuomet perkonfigūruoja žmogaus veiklą:

1. Pirmoji pramonės revoliucija: mechanizacija ir darbo disciplinavimas;
2. Antroji pramonės revoliucija: masinė gamyba ir socialinės apsaugos sistemos;
3. Trečioji revoliucija: informacinė ekonomika ir globalios darbo transformacijos;
4. Ketvirtoji revoliucija: AI ir autonominės sistemos.

Tačiau AI reiškia ne tik darbo pakeitimą, bet ir ontologinę transformaciją: žmogaus funkcija gali tapti nebūtina ne tik ekonominėje, bet ir epistemologinėje bei socialinėje dimensijoje.

7.3 Struktūrinė nereikalingumo logika

Ši civilizacija grindžiama trijų sluoksnių dinamika:

1. **Ekonominis sluoksnis** – automatizacija ir duomenų infrastruktūrų koncentracija mažina žmogaus darbo poreikį;
2. **Kognityvinis sluoksnis** – AI perima intelektinę funkciją, sprendimų priėmimą ir analitinius procesus;
3. **Socialinis sluoksnis** – normos ir institucijos lėtai prisitaiko, todėl daugelis individų lieka periferijoje.

Ši trijų sluoksnių sąveika sukuria sisteminį „nereikalingumo“ efektą: tai ne laikina krizė, bet galimas naujas civilizacijos režimas.

7.4 Algoritminė valdymo logika

AI sistemų integracija į valstybines ir korporatyvines struktūras gali pakeisti valdžios formą. Filosofė Antoinette Rouvroy kalba apie algoritminį valdymą, kuriame sprendimai priimami duomenų analizės pagrindu, o ne deliberatyvios demokratijos būdu (Rouvroy & Berns, 2013).

Tokiu būdu nereikalingumo civilizacija gali būti ne tik ekonominė, bet ir epistemologinė: žmonės praranda autoritetą sprendimų priėmimo procese.

7.5 Egzistencinis perteklius

Filosofas Zygmunt Bauman kalbėjo apie „žmogiškąsias atliekas“ globalioje vartojimo visuomenėje (Bauman, 2004). AI epochoje ši metafora įgyja tiesioginę reikšmę: jei žmonių darbas nebūtinas, jų egzistencinė funkcija tampa klausimu.

Čia atsiranda egzistencinė ekonomika – prasmė nebėra garantuota funkcionalumu, bet priklauso nuo kūrybos, kultūros, socialinių ryšių ar savarankiško gyvenimo patirties.

7.6 Socialinė stratifikacija ir adaptacijos nelygybė

Dirbtinis intelektas gali sustiprinti socialinę stratifikaciją. Inovacijų difuzijos teorija (Rogers, 1962) rodo, kad naujoves priima nevienodai:

1. aukštos kvalifikacijos ekspertai integruojami į naujas funkcijas;
2. kiti tampa struktūriškai marginalizuoti;
3. tam tikra dalis gali iš viso prarasti ekonominę ir socialinę funkciją.

Tai kuria permanentines nereikalingumo klases.

7.7 Filosofinė implikacija: žmogaus vertė be funkcijos

Nereikalingumo civilizacija kelia klausimą: jei funkcija nebėra vertės matas, kur remiasi žmogaus reikšmė? Filosofas Friedrich Nietzsche teigė, kad vertybių destabilizacija gali būti naujos prasmės šaltinis (Nietzsche, 1882).

AI kontekste žmogus turi perimti aktyvų ontologinį vaidmenį: sukurti prasmę nepriklausomai nuo ekonominės ar kognityvinės funkcijos.

7.8 Politinė ir etinė perspektyva

Nereikalingumo civilizacija nėra neišvengiama, tačiau jos formavimą lemia:

1. **Technologinė galios koncentracija** – duomenų, algoritmų ir infrastruktūros monopolis;
2. **Institucinė inercija** – teisės, socialinės politikos ir darbo reguliavimo lėtumas;
3. **Kultūrinė pasyvacija** – visuomenės pasitikėjimas automatizuotais sprendimais be kritinio vertinimo.

Šiuos veiksnius galima reguliuoti arba kompensuoti etinėmis, politinėmis ir socialinėmis intervencijomis.

7.9 Nereikalingumo civilizacijos teorijos schema

1. **Technologinis sluoksnis** – AI ir robotika perima žmogaus funkcijas;
2. **Struktūrinis sluoksnis** – socialinės institucijos ir normos nespėja prisitaikyti;
3. **Ontologinis sluoksnis** – žmogaus egzistencija nebėra tiesiogiai susieta su funkcija;
4. **Egzistencinė reakcija** – naujos prasmės, kūrybos ir socialinių ryšių formos;
5. **Politinis sluoksnis** – reguliavimo ir demokratinės kontrolės būtinybė.

Ši schema leidžia suvokti, kaip AI transformuoja civilizaciją plačiu mastu.

7.10 Naujas žmogaus statusas

Nereikalingumo civilizacija žymi civilizacinę krizę, kuri nėra vien darbo problema. Tai ontologinė, epistemologinė ir socialinė transformacija:

1. Žmogaus funkcija gali tapti nebūtina;
2. Vertė ir prasmė turi būti kuriamos nepriklausomai nuo ekonominės naudos;
3. Politinės, etinės ir kultūrinės intervencijos yra būtinos, kad būtų išvengta socialinės desocializacijos.

Ši teorija suteikia pagrindą tolimesniems skyriams, kuriuose bus nagrinėjamos strategijos žmogaus prasmės, kūrybos ir socialinės integracijos atkūrimui AI epochoje.

8 SKYRIUS. STRATEGIJOS IR MODELIAI ŽMOGAUS PRASMĖS ATKŪRIMUI AI EPOCHOJE

8.1 Nuo teorijos prie praktikos

Iki šiol nagrinėjome istorines, filosofines ir sociologines AI poveikio dimensijas. Nereikalingumo civilizacija rodo, kad žmogaus funkcija ir prasmė gali būti marginalizuota. Šiame skyriuje pristatomos strategijos, kaip kurti prasmę, vertę ir socialinę integraciją žmonėms, kurių tradicinė ekonominė ar kognityvinė funkcija tampa nereikalinga.

8.2 Egzistencinės prasmės atkūrimas

Egzistencinė ekonomika (Nietzsche, 1882; Bauman, 2004) teigia, kad vertė gali būti nepriklausoma nuo darbo. Tai apima:

1. **Kūrybos ir meno integracija** – meninė ir kultūrinė veikla tampa pagrindiniu prasmės šaltiniu;
2. **Savianalizė ir refleksija** – filosofinės praktikos, meditacija, kritinis mąstymas;
3. **Bendruomeninė veikla** – socialiniai projektai, savanoriška veikla, kultūros plėtra.

Šios strategijos perkelia žmogų iš „naudojimosi funkcija“ statuso į „egzistencinio subjekto“ statusą.

8.3 Kognityvinio bendradarbiavimo modeliai

AI gali būti ne tik konkurentas, bet ir partneris kognityvinėje veikloje. Filosofinė ir technologinė strategija:

1. **Ko-agentystė** – žmogus ir AI bendradarbiauja priimant sprendimus, kiekvienas papildydamas kito gebėjimus;
2. **Žmogiškoji kontrolė** – algoritmai naudojami kaip įrankiai praplėsti sprendimų galimybes, ne kaip savarankiški autoritetai;
3. **Atvirumo principas** – AI sprendimų procesai turi būti transparentūs, kad žmogus galėtų juos kritiškai vertinti.

Tokiu būdu mąstymas be sąmonės netampa žmogaus pašalinimo instrumentu, bet įgalina naujas veiklos formas.

8.4 Švietimas ir gebėjimų transformacija

Nereikalingumo civilizacijoje tradicinis darbo įgūdžių ugdymas nebeužtikrina socialinės vertės. Todėl strategija apima:

1. **Kūrybinį ir kritinį mąstymą** – gebėjimas generuoti naujas idėjas, nepriklausomai nuo AI;
2. **Adaptacinį mokymąsi** – mokymasis per visą gyvenimą, gebėjimas prisitaikyti prie kintančių socialinių ir technologinių kontekstų;
3. **Interdisciplinines kompetencijas** – kūryba, technologijos, etika ir filosofija integruotos į mokymosi procesą.

Tai leidžia žmonėms išlikti vertingais ne kaip darbo vienetai, bet kaip kompleksiški socialiniai subjektai.

8.5 Socialinių ryšių ir bendruomenių stiprinimas

AI gali izoliuoti žmones, todėl socialiniai tinklai ir bendruomenės tampa esminiai:

1. Virtualios bendruomenės – platformos, kur žmonės gali dalintis kūryba, žiniomis ir patirtimi;
2. Hibridinės bendruomenės – integracija tarp skaitmeninių ir fizinių erdvių;
3. Įgalinanti kultūra – socialinė struktūra, skatinanti savarankišką prasmės kūrimą.

Tai stiprina socialinę adaptaciją nepriklausomai nuo ekonominės funkcijos.

8.6 Etinės ir politinės intervencijos

Nereikalingumo civilizacija reikalauja etinių ir politinių atsakomųjų priemonių:

1. **Algoritmų reguliavimas** – užtikrinti, kad AI sprendimai nebūtų diskriminuojantys;
2. **Pilietinės teisės ir garantijos** – teisė į prasmę, kūrybą ir savirealizaciją;
3. **Socialinės apsaugos modeliai** – universalus bazinis pajamas, kultūriniai stipendijavimo mechanizmai.

Tai leidžia transformuoti struktūrinį nereikalingumą į įgalinimo ir kūrybos galimybę.

8.7 Filosofinės praktikos integracija

Filosofo Charles Taylor idėja apie socialinius vaizdinius (Taylor, 2004) gali būti pritaikyta AI epochoje:

1. Kurti kolektyvinius naratyvus apie žmogaus vertę nepriklausomai nuo funkcijos;
2. Įtraukti kultūrinius ir filosofinius diskursus į visuomeninę politiką;
3. Plėtoti edukacinius projektus, kurie moko vertinti kūrybą, etinę refleksiją ir savarankišką mąstymą.

Tai padeda žmonėms atrasti prasmę ir agentiškumą, net kai tradicinis darbas tampa nebūtinas.

8.8 Strategijų integracija: modelio schema

Nereikalingumo civilizacijos modelis su strategijomis:

1. **Egzistencinė dimensija** – kūryba, refleksija, socialinė sąveika;
2. **Kognityvinė dimensija** – AI kaip partneris, ko-agentystė, kritinė kontrolė;
3. **Socialinė dimensija** – bendruomenės, hibridinės struktūros, kultūrinė įgalinimo politika;
4. **Politinė dimensija** – reguliavimas, pilietinės teisės, universalios bazinės garantijos;
5. **Filosofinė dimensija** – kolektyviniai naratyvai, prasmės kūrimas, humanistinė reinterpretacija.

Ši integracija suteikia holistinį požiūrį į žmogaus funkcijos atkūrimą.

8.9 Nuo pasyvumo prie agentiškumo

AI epocha gali paversti daugumą žmonių „nereikalingais“. Tačiau strateginė reakcija – kūryba, kritinis mąstymas, bendruomeniškumas ir politinė intervencija – leidžia perkonfigūruoti civilizaciją taip, kad žmogus taptų prasmės kūrėju, o ne tik funkcijos vykdytoju.

Šis skyrius sujungia ankstesnius istorinius, filosofinius ir technologinius analizės aspektus į praktinį ir teorinį modelį, kur žmogaus agentiškumas išlieka centrine vertybe.

9 SKYRIUS.
POLITINĖS IR SOCIALINĖS INSTITUCIJOS AI EPOCHOJE: REGULIAVIMAS, ADAPTACIJA IR ATSAKOMYBĖ

9.1 Institucijų vaidmuo nereikalingumo civilizacijoje

AI plėtra kelia ne tik technologinius, bet ir institucinius iššūkius. Tradicinės politinės, teisės ir socialinės sistemos buvo kuriamos laikant žmogų darbo, sprendimų priėmimo ir socialinės dalyvavimo centru. Nereikalingumo civilizacijos kontekste dauguma šių funkcijų gali būti perimtos autonominių sistemų.

Šiame skyriuje nagrinėjame, kaip institucijos gali prisitaikyti, reguliuoti ir saugoti žmogaus vertę, užtikrinant socialinį stabilumą bei etinę atsakomybę.

9.2 AI ir valdžios transformacija

AI integracija į valstybės administraciją, teisę ir viešąjį valdymą lemia algoritminę valdžią. Filosofė Antoinette Rouvroy pažymi, kad automatizuoti sprendimų procesai gali perimti tradicines valstybės funkcijas, tokiu būdu sumažindami žmogaus sprendimų reikšmę (Rouvroy & Berns, 2013).

Svarbios pasekmės:

1. Decentralizacija ir automatizacija – sprendimus priima AI sistemos remiantis dideliais duomenų rinkiniais;
2. Transparencijos krizė – algoritmai dažnai veikia „juodajame dėkle“, todėl piliečiai negali suprasti sprendimų logikos;
3. Normų ir atsakomybės pasikeitimas – kas atsako už sprendimą, priimtą autonominės sistemos?

9.3 Reguliavimo strategijos

Institucijos gali prisitaikyti per:

1. **Algoritmų auditus ir kontrolę** – nepriklausomos komisijos vertina AI sprendimų etiką, diskriminacijos riziką ir teisėtumą;
2. **Duomenų valdymo standartus** – asmens duomenų apsauga, prieigos teisės ir atsakomybės mechanizmai;
3. **Etinius kodeksus** – standartai, kurie nustato, kada ir kaip AI gali priimti autonominius sprendimus.

Tai leidžia išlaikyti žmogaus agentiškumą net algoritminėje sistemoje.

9.4 Politinės institucijos ir pilietinis dalyvavimas

Pilietinės institucijos turi užtikrinti, kad AI neišstumtų žmogaus iš demokratinio proceso:

1. **Konsultaciniai algoritmai** – AI pateikia rekomendacijas, bet sprendimą priima žmonės;
2. **Participaciniai modeliai** – piliečiai įtraukiami į AI politikos formavimą ir testavimą;
3. **Švietimo ir informavimo programos** – žmonės mokomi suprasti AI priemonių veikimo principus.

Tai kuria socialinę atsakomybę ir demokratinį kontrolės mechanizmą.

9.5 Socialinė adaptacija ir bazinės garantijos

AI gali eliminuoti tradicinį darbo poreikį. Institucijos turi kurti socialinės apsaugos mechanizmus:

1. **Universalus bazinis pajamų modelis (UBI)** – ekonominė sauga nepriklausomai nuo darbo;
2. **Kultūriniai ir kūrybiniai stipendijavimo mechanizmai** – finansinė parama kūrybiniam darbui ir socialinei integracijai;
3. **Psichosocialinė pagalba** – emocinės ir socialinės gerovės programos, kurios palaiko prasmės kūrimą.

Tai sumažina socialinę nelygybę ir marginalizacijos riziką.

9.6 Etinė atsakomybė

Institucijos turi ne tik reguliuoti, bet ir formuoti etinius standartus:

1. **AI kaip priemonė, o ne sprendimų subjektas** – žmogaus vertė prioritetinė;
2. **Algoritminės atsakomybės principas** – aiškiai nustatyta, kas atsako už klaidas ar neigiamus padarinius;
3. **Vertybių refleksija** – sprendimų priėmimas turi atspindėti socialines, kultūrines ir etines normas.

Etikos integracija padeda išvengti technologinės determinacijos ir žmogaus marginalizacijos.

9.7 Filosofinė dimensija: institucijos kaip prasmės kūrimo agentai

Filosofo Charles Taylor idėja apie socialinius vaizdinius (Taylor, 2004) čia tampa svarbi:

1. Institucijos kuria kolektyvinius naratyvus, kurie suteikia žmonėms prasmę ir tapatybę;
2. Šie naratyvai leidžia žmonėms atrasti vertę nepriklausomai nuo darbo;
3. Filosofinė refleksija integruojama į kasdieninę politiką, ugdant pilietiškumą ir kūrybiškumą.

Institucijos tampa ne tik reguliavimo mechanizmu, bet ir prasmės kūrimo struktūra.

9.8 Integruotas modelis: AI, žmogus ir institucija

Nereikalingumo civilizacijos institucinė schema:

1. **Technologinis sluoksnis** – AI autonominės sistemos;
2. **Žmogaus sluoksnis** – agentiškumas, kūryba, socialinė sąveika;
3. **Institucinis sluoksnis** – reguliavimas, socialinės apsaugos mechanizmai, etiniai standartai;
4. **Kolektyvinė dimensija** – naratyvai, pilietiškumas, kultūrinė vertė;
5. **Integracija** – žmogus, AI ir institucijos veikia kaip holistinė sistema, užtikrinanti prasmę ir vertę.

9.9 Institucijos kaip saugiklis

Institucijos yra centrinė sąlyga, leidžianti žmonėms išlikti vertingais, agentiškais ir prasmingais net AI dominavimo eroje. Jos užtikrina:

1. Socialinę ir ekonominę apsaugą;
2. Demokratinį sprendimų kontrolės mechanizmą;
3. Filosofinę ir kultūrinę vertės infrastruktūrą.

Be institucijų, nereikalingumo civilizacija gali tapti struktūriška marginalizacija, o žmogaus vertė – grynai instrumentaline.

10 SKYRIUS. ETINĖ ATEITIS IR ŽMOGAUS AGENTIŠKUMAS AI EPOCHOJE

10.1 Įvadas: etikos ir agentiškumo santykis

Nereikalingumo civilizacija ir AI dominavimas kelia fundamentalią etinę problemą: jei žmogaus funkcija tampa nebūtina, kaip užtikrinti jo agentūrinę vertę? Etinė diskusija čia apima ne tik technologijų naudojimo taisykles, bet ir žmogaus prasmės, savarankiškumo bei socialinės atsakomybės klausimus.

Šio skyriaus tikslas – nustatyti pagrindinius principus, strategijas ir filosofines orientacijas, kurios padėtų žmonėms išlikti agentiškais ir prasmingais net autonominių sistemų eroje.

10.2 Agentiškumo prasmė AI epochoje

Filosofas Immanuel Kant akcentavo, kad žmogus turi būti vertinamas kaip tikslas savaime, o ne kaip priemonė (Kant, 1785). AI epochoje tai reiškia:

1. Žmogaus vertė negali būti tiesiogiai susieta su darbo ar ekonomine funkcija;
2. Agentiškumas priklauso nuo gebėjimo priimti sprendimus, veikti kritiškai ir kurti prasmę;
3. AI negali pakeisti žmogaus autonomijos moraline prasme.

Tai etinis principas, kuris turėtų būti integruotas tiek į technologijų kūrimą, tiek į politines institucijas.

10.3 Etiniai AI principai

Institucijos ir kūrėjai turi laikytis aiškių etikos principų:

1. **Žmogaus prioritetas** – AI sprendimai turi papildyti, o ne pakeisti žmogaus agentiškumą;
2. **Transparencija** – algoritmų veikimo principai turi būti suprantami ir prieinami;
3. **Atsakomybė** – už AI sprendimus atsako žmonės, o ne sistema;
4. **Įtrauktis** – sprendimai turi atsižvelgti į socialines, kultūrines ir demografines įvairovės dimensijas.

Šie principai sudaro etinį AI naudojimo pagrindą, apsaugantį nuo „nereikalingumo civilizacijos“ grėsmių.

10.4 Kūrybiškumo ir prasmės etika

Filosofė Martha Nussbaum siūlo „gebėjimų etiką“ (capabilities approach), kuri orientuota į individo gebėjimus veikti ir kurti prasmę (Nussbaum, 2011).

AI epochoje tai apima:

1. Kūrybinę saviraišką kaip pagrindinę vertę;
2. Socialinę sąveiką ir bendruomenės formavimą;
3. Savarankišką mąstymą ir kritinę refleksiją.

Gebėjimų etika padeda žmonėms išlikti agentiškais, net kai tradicinės funkcijos nyksta.

10.5 Filosofinė adaptacija: posthumanistinė perspektyva

Posthumanizmo teorija (Haraway, 1985) siūlo, kad žmogaus agentiškumas gali būti interpretuojamas kaip hibridinė savybė, kurią stiprina technologijos:

1. AI tampa partneriu kūryboje, sprendimų priėmime ir žinių generavime;
2. Žmogaus sąmonė ir vertė išlieka, tačiau sąveika su technologija suteikia naujas galimybes;
3. Agentūrinė vertė priklauso nuo kritinės kontrolės, kūrybos ir etinės refleksijos.

10.6 Socialinis ir institucinės atsakomybės aspektas

Institucijos turi užtikrinti, kad AI neperimtų žmogaus socialinės vertės:

1. **Pilietinis dalyvavimas** – sprendimų priėmimas su žmonių įsitraukimu;
2. **Bazinės garantijos** – ekonominė ir socialinė apsauga;
3. **Kultūrinė vertė** – kūrybos ir švietimo skatinimas;
4. **Etinė priežiūra** – AI integracija į socialinius procesus su aiškiais atsakomybės mechanizmais.

Tai užtikrina, kad žmogus išlieka agentas, net jei AI perima tradicines funkcijas.

10.7 Įrankių ir metodų derinimas

Praktinė strategija apima:

1. **AI kaip įrankis** – plėsti žmogaus gebėjimus, o ne juos keisti;
2. **Filosofinės refleksijos integracija** – kritinis požiūris į sprendimus ir vertybes;
3. **Bendruomeninis įgalinimas** – socialinė, kultūrinė ir kūrybinė veikla kaip vertės šaltinis;
4. **Reguliavimo sistema** – institucijų, teisės ir etikos integracija.

Tai sukuria holistinį modelį, kuriame agentiškumas, kūryba ir prasmė išlieka centrine vertybe.

10.8 Etinė agentiškumo vizija

AI epocha gali sukurti civilizaciją, kur žmogaus tradicinė funkcija tampa nebūtina. Etinė strategija rodo, kad:

1. Žmogaus vertė turi būti nepriklausoma nuo darbo ar ekonominio funkcionalumo;
2. Agentūrinė galia, kritinis mąstymas ir kūryba yra pagrindinės vertybės;
3. Institucijos, reguliavimas ir socialinės praktikos turi remti žmogaus agentiškumą;
4. Etika, filosofija ir kūryba tampa pagrindinėmis žmogaus prasmės atramos struktūromis.

Ši agentiškumo vizija suteikia kryptį tiek technologijų kūrėjams, tiek politinėms institucijoms, tiek visuomenei, kuri nori išlaikyti žmogaus vertę AI dominavimo eroje.

11 SKYRIUS. PROGNOZĖS IR SCENARIJAI: ŽMONIJA AI EPOCHOJE

11.1 Įvadas: ateities neapibrėžtumas ir AI

Dirbtinis intelektas ne tik transformuoja ekonomines, socialines ir politines struktūras, bet ir kelia fundamentalius klausimus apie žmogaus vietą civilizacijoje. Šiame skyriuje nagrinėjami galimi ateities scenarijai, susiję su nereikalingumo civilizacija, technologine hegemonija ir žmogaus agentiškumo išsaugojimu.

Prognozės nėra deterministinės; jos veikia kaip įrankis strateginiam planavimui, etikai ir socialinei adaptacijai.

11.2 Technologiniai scenarijai

11.2.1 AI dominavimas

AI perima beveik visas kognityvines ir administracines funkcijas:

1. Ekonomika pilnai automatizuota;
2. Sprendimų priėmimas priklauso nuo algoritmų;
3. Žmogus tampa funkciniu arba egzistenciniu periferiniu subjektu.

Šis scenarijus gali sukelti socialinę stratifikaciją, kur agentiškumas priklauso nuo kūrybos, socialinių ryšių ar institucinio palaikymo.

11.2.2 Ko-agentystės modelis

Žmogus ir AI veikia partnerystėje:

1. AI plėtoja žmogaus gebėjimus;
2. Žmogus priima sprendimus kritiškai ir kūrybiškai;
3. Socialinė struktūra integruoja technologijas į demokratinius ir etinius procesus.

Tai labiausiai optimistinis scenarijus, leidžiantis išsaugoti žmogaus prasmę ir agentiškumą.

11.2.3 Fragmentuotas scenarijus

Kai kuriose srityse AI dominuoja, o kitose žmogaus funkcijos išlieka:

1. Socialinė nelygybė didėja;
2. Žmonės adaptuojasi individualiai arba kolektyviai;
3. Kūryba ir etinė refleksija tampa vertingais privalumais.

Tai labiau realistiškas scenarijus, reikalaujantis institucinių intervencijų.

11.3 Socialinės pasekmės

AI plėtra gali sukelti:

1. **Egzistencinį perteklių** – žmonės tampa „nereikalingi“ pagal tradicinę ekonominę logiką;
2. **Struktūrinę marginalizaciją** – socialiniai sluoksniai, kurie nesugeba adaptuotis, patenka į periferiją;
3. **Vertės redefiniciją** – prasmė ir agentiškumas nebėra automatiškai susieti su darbo funkcija.

Šios pasekmės reikalauja politinių, kultūrinių ir etinių atsakomųjų priemonių.

11.4 Etinės prognozės

Remiantis ankstesniais skyriais, galima išskirti pagrindinius etinius principus ateičiai:

1. **Žmogaus prioritetas** – vertė nepriklausoma nuo funkcijos;
2. **Agentūrinė galia** – gebėjimas priimti sprendimus, kurti prasmę, reflektuoti;
3. **Kūrybiškumo integracija** – kūryba ir kultūra kaip vertybės pagrindas;
4. **Institucinė atsakomybė** – reguliavimas, socialinės apsaugos mechanizmai ir demokratinė kontrolė.

Šie principai tampa atsparumo nereikalingumo civilizacijos koncepcijai pamatu.

11.5 Filosofinės prognozės

11.5.1 Posthumanistinė vizija

AI ir žmogus gali kurti hibridines agentūras:

1. Žmogaus vertė integruota su technologine kompetencija;
2. Agentūrinė galia plėtojama kūrybos ir kritinės refleksijos dėka;
3. Socialinė prasmė atsiranda ne iš funkcijos, o iš etikos, kultūros ir bendruomenės.

11.5.2 Ontologinė transformacija

Žmogus gali prarasti monopolį intelektui:

1. Intelektas gali egzistuoti nepriklausomai nuo sąmonės;
2. Agentūrinė vertė tampa filosofiniu, etiniu ir socialiniu iššūkiu;
3. Prasmės kūrimas tampa sąmoningai kultivuojama praktika.

11.6 Strateginės rekomendacijos

1. **Institucinis reguliavimas** – algoritmų kontrolė, socialinės apsaugos mechanizmai, etikos kodeksai;
2. **Kultūrinės ir kūrybinės intervencijos** – švietimas, kūrybos skatinimas, socialiniai naratyvai;
3. **Agentiškumo stiprinimas** – kritinis mąstymas, savarankiška refleksija, ko-agentystės modeliai su AI;
4. **Scenarijų planavimas** – pasiruošimas optimistiškiems, fragmentuotiems ir pesimistiniams ateities modeliams.

Tai sudaro holistinę strategiją, kuri padeda išvengti nereikalingumo civilizacijos ekstremalių pasekmių.

11.7 Žmonijos vieta AI epochoje

Prognozės rodo, kad žmogaus funkcija gali būti radikaliai perkonfigūruota. Tačiau strateginis ir filosofinis požiūris leidžia:

1. Išsaugoti agentiškumą ir prasmę;
2. Integruoti AI kaip partnerį, o ne konkurentą;
3. Užtikrinti socialinį ir etinį stabilumą;
4. Kurti naujas vertės ir prasmės formas, nepriklausomas nuo tradicinio darbo.

Žmonija gali tapti prasmės kūrėja, net jei tradicinė funkcija tampa nebūtina. Tai yra tiek technologinė, tiek filosofinė ateities vizija.

12 SKYRIUS. FILOSOFINĖ IR PRAKTINĖ ŽMOGAUS VIETA POST-AI CIVILIZACIJOJE

12.1 Sintezė ir refleksija

Per ankstesnius skyrius mes išanalizavome istorinę, filosofinę, sociologinę ir technologinę perspektyvą, kaip dirbtinis intelektas ir autonominės sistemos gali transformuoti žmogaus funkcijas, vertę ir prasmę.

Šiame baigiamajame skyriuje pateikiame sintezę, apjungiančią teoriją, strategijas ir etinę refleksiją. Tikslas – nustatyti žmogaus vietą post-AI civilizacijoje, kuri būtų tiek ontologiškai prasminga, tiek praktikoje taikoma.

12.2 Nereikalingumo civilizacijos analizė

Analizė parodė, kad:

1. AI perima tradicines darbo ir kognityvines funkcijas;
2. Žmogaus agentiškumas gali būti marginalizuotas, jei institucijos, etika ir socialinės struktūros nesugebės prisitaikyti;
3. Vertė, kurią anksčiau užtikrindavo darbo ar intelektualinė funkcija, turi būti perinterpretuota kaip prasmės ir kūrybiškumo kūrimas.

Tai sudaro istorinę ir teorinę bazę, leidžiančią prognozuoti socialines, politines ir ontologines transformacijas.

12.3 Agentiškumo ir prasmės prioritetas

Žmogaus prasmė ir agentiškumas yra centrinės vertybės post-AI epochoje:

1. **Egzistencinė autonomija** – gebėjimas reflektuoti, kurti ir priimti sprendimus nepriklausomai nuo algoritmų;
2. **Kūrybiškumas** – meninė, kultūrinė ir intelektualinė veikla kaip vertės ir prasmės šaltinis;
3. **Socialinė sąveika** – bendruomenių ir kolektyvinių naratyvų kūrimas;
4. **Etinis orientyras** – sprendimai, tiek individualūs, tiek kolektyviniai, grindžiami vertybėmis ir atsakomybe.

Tai leidžia žmogui išlikti agentu, nepaisant technologinės hegemonijos.

12.4 Institucijos ir reguliavimo vaidmuo

Institucijos turi tapti žmogaus agentiškumo saugikliu:

1. Algoritminė kontrolė ir skaidrumas – užtikrinti, kad AI priimami sprendimai būtų suprantami ir atskaitingi;
2. Socialinės apsaugos mechanizmai – universalus bazinis pajamų modelis, kūrybos ir kultūriniai stipendijavimo mechanizmai;
3. Pilietinė integracija – dalyvavimas priimant sprendimus, vertybių formavimas ir kolektyvinės naratyvų kūrimas.

Institucijos tampa holistinės agentūros dalimi, kuri derina technologijas su žmogaus vertėmis.

12.5 Filosofinė per interpretacija

Ši knyga remiasi keliais filosofiniais postulatais:

1. **Kantinė etika** – žmogus kaip tikslas savaime;
2. **Nietzsche's vertybių reinterpretacija** – prasmė turi būti kuriama, o ne suteikiama funkcijos;
3. **Nussbaum gebėjimų etika** – agentiškumas remiasi gebėjimu veikti ir kurti;
4. **Taylor socialiniai vaizdiniai** – kolektyvinė prasmė kaip socialinė konstrukcija;
5. **Posthumanistinė perspektyva** – žmogaus ir technologijos partnerystė suteikia naują agentiškumo dimensiją.

Šie principai sudaro filosofinį rėmą, leidžiantį suvokti žmogaus vertę nepriklausomai nuo technologinės funkcijos.

12.6 Praktinės rekomendacijos

1. **Kūrybos ir kultūros skatinimas** – investuoti į švietimą, meną, kultūrą ir kritinį mąstymą;
2. **Ko-agentystės modeliai su AI** – žmogaus ir mašinos bendradarbiavimas sprendimų priėmime;
3. **Institucinės intervencijos** – reguliavimas, bazinės pajamos, socialinės ir etinės garantijos;
4. **Holistinis požiūris** – integruoti technologijas, filosofiją, etikos ir socialinės praktikos elementus.

Tai leidžia sukurti tvarų žmogaus-agentūros modelį post-AI civilizacijoje.

12.7 Baigiamoji refleksija: žmogaus vieta post-AI civilizacijoje

Nereikalingumo civilizacija ir AI dominavimas nėra vien technologinė problema. Tai ontologinė, socialinė ir etinė krizė, kuri verčia permąstyti:

1. kas yra žmogaus vertė, kai tradicinės funkcijos nyksta;
2. kaip išsaugoti agentiškumą, prasmę ir kūrybiškumą;
3. kaip institucijos gali palaikyti socialinę, ekonominę ir filosofinę pusiausvyrą.

Atsakymas slypi agentūros, kūrybos, kritinio mąstymo ir institucinių intervencijų integracijoje. Tai leidžia ne tik išsaugoti žmogų kaip vertingą subjektą, bet ir sukurti naują civilizacinį modelį, kuriame AI ir žmonės bendradarbiauja, o prasmė nepriklauso tik nuo funkcijos.

Santrauka: „Žmogus, AI ir nereikalingumo civilizacija“

Ši knyga nagrinėja fundamentalią transformaciją, kurią sukelia dirbtinio intelekto plėtra – ne tik ekonominėje ar technologinėje, bet pirmiausia ontologinėje, egzistencinėje ir civilizacinėje plotmėje. Pagrindinė tezė – modernioji civilizacija, ilgą laiką grindusi žmogaus vertę darbu, artėja prie lūžio taško, kuriame darbas nebetenka savo centrinės prasmės, o žmogus susiduria su „nereikalingumo“ būsenos galimybe.

Pirmoje knygos dalyje analizuojama darbo ontologija modernybėje ir jos griūtis. Darbas ilgą laiką buvo ne tik ekonominė veikla, bet ir egzistencinės tapatybės pagrindas. Tačiau technologinė pažanga, ypač automatizacija ir dirbtinis intelektas, palaipsniui ardo šį modelį. Klasikinės susvetimėjimo teorijos įgauna naują formą: žmogus ne tik atsiskiria nuo darbo vaisių, bet ir rizikuoja prarasti pačią savo funkciją.

Antroji dalis atskleidžia technologinio determinizmo ir socialinės inercijos įtampą. Nors technologijos veikia kaip stiprus istorinio pokyčio variklis, socialinės institucijos, kultūriniai naratyvai ir politinės struktūros dažnai nespėja adaptuotis. Tai sukuria struktūrinius disbalansus: nelygią adaptaciją, platforminio kapitalizmo dominavimą ir algoritminės valdžios formavimąsi. Vis dėlto technologinis determinizmas nėra absoliutus – išlieka erdvė žmogaus veiksmui ir kolektyviniam pasirinkimui.

Trečioji dalis pateikia „nereikalingumo“ genealogiją – nuo antikos laisvalaikio sampratos iki industrinės „atsarginės darbo armijos“ ir šiuolaikinės skaitmeninės marginalizacijos. Knyga argumentuoja, kad nereikalingumas nėra naujas reiškinys, tačiau AI epochoje jis gali tapti universalia, o ne periferine būkle. Šiame kontekste iškyla „egzistencinės ekonomikos“ idėja – prasmės paieška nepriklausomai nuo ekonominės funkcijos.

Ketvirtoje dalyje analizuojamos pramonės revoliucijų pamokos. Istorija rodo, kad technologiniai lūžiai keičia žmogaus vaidmenį, bet nebūtinai jį panaikina. Tačiau dabartinė transformacija gali būti kokybiškai kitokia: pirmą kartą technologija pradeda konkuruoti su žmogumi ne tik fizinėje, bet ir kognityvinėje srityje.

Penktoji ir šeštoji dalys pereina į filosofinę analizę: kas yra dirbtinis intelektas, ar įmanomas mąstymas be sąmonės, ir kaip keičiasi proto, intencionalumo bei agentiškumo sampratos. AI čia suvokiamas ne tik kaip įrankis, bet kaip ontologinis iššūkis – verčiantis permąstyti, kas apskritai yra mąstymas ir intelektas.

Septintoji dalis įveda „nereikalingumo civilizacijos“ koncepciją. Tai visuomenė, kurioje didelė dalis žmonių nebėra būtini ekonominei sistemai. Tokia būsena sukelia ne tik socialines, bet ir gilias egzistencines pasekmes: prasmės krizę, naujas stratifikacijos formas ir žmogaus vertės klausimą be funkcijos.

Aštuntoji ir devintoji dalys siūlo strateginius atsakus. Pabrėžiama, kad būtina pereiti nuo pasyvaus prisitaikymo prie aktyvaus agentiškumo. Sprendimai apima švietimo transformaciją, kognityvinio bendradarbiavimo su AI modelius, bendruomenių stiprinimą, bazinių garantijų sistemas bei naujas reguliavimo formas. Institucijos čia suvokiamos ne tik kaip kontrolės mechanizmai, bet ir kaip prasmės kūrimo agentai.

Dešimtoji dalis nagrinėja etinę dimensiją: kaip išlaikyti žmogaus agentiškumą pasaulyje, kuriame sprendimai vis dažniau deleguojami algoritmams. Siūloma etinė vizija, kurioje žmogaus vertė grindžiama ne produktyvumu, o gebėjimu kurti prasmę, santykius ir refleksiją.
Vienuoliktoji dalis pateikia galimus ateities scenarijus – nuo optimistinių (žmogaus ir AI simbiozė) iki pesimistinių (gilėjanti nereikalingumo krizė). Pabrėžiama, kad ateitis nėra determinuota, o priklauso nuo kolektyvinių sprendimų.

Galiausiai dvyliktoji dalis apibendrina: post-AI civilizacijoje žmogaus vieta turi būti permąstyta iš esmės. Knyga teigia, kad svarbiausias prioritetas tampa ne efektyvumas ar produktyvumas, bet agentiškumas ir prasmė. Tik per šią transformaciją galima išvengti civilizacinės krizės ir sukurti naują, žmogui prasmingą egzistencijos modelį.

Pabaiga

Šio traktato analizė vedė prie išvados, kuri iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti paradoksali: žmogaus „nereikalingumas“ technologinės pažangos kontekste nėra galutinis nuosprendis, bet veikiau pereinamoji būsena. Tai nėra žmogaus išnykimo, o jo konceptualios transformacijos ženklas. Dirbtinio intelekto ir robotinių sistemų dominavimas iš esmės ne panaikina žmogų, bet išardo iki šiol galiojusias jo savivokos struktūras — pirmiausia tas, kurios žmogaus vertę siejo su darbu, produktyvumu ir instrumentiniu naudingumu.

Jeigu modernybė žmogų apibrėžė kaip „dirbantį subjektą“, tai postindustrinė, algoritmiškai valdoma civilizacija verčia permąstyti šį apibrėžimą iš pagrindų. Žmogus, netekęs savo tradicinės funkcijos ekonominėje sistemoje, susiduria su būtinybe iš naujo pagrįsti savo buvimą. Ši krizė nėra vien socialinė ar ekonominė — ji yra ontologinė. Klausimas „kam reikalingas žmogus?“ transformuojasi į gilesnį klausimą: „kas yra žmogus, kai jo reikalingumas nebegali būti pagrįstas išoriniais kriterijais?“

Šiame kontekste „nereikalingumas“ įgauna dvigubą reikšmę. Viena vertus, tai yra reali grėsmė — socialinės atskirties, galios koncentracijos ir egzistencinio beprasmiškumo rizika. Kita vertus, tai yra galimybė: atsiribojus nuo instrumentinio racionalumo, atsiveria erdvė naujai žmogaus sampratai, kuri nebėra subordinuota efektyvumui ar produktyvumui. Tokia samprata gali remtis santykiu, refleksija, kūryba ir etiniu jautrumu — dimensijomis, kurios negali būti pilnai redukuotos į algoritminę logiką.

Vis dėlto ši transformacija nėra savaiminė. Ji reikalauja sąmoningo filosofinio ir politinio pasirinkimo. Jei technologinė raida bus palikta vien efektyvumo logikai, „nereikalingo žmogaus“ kategorija gali tapti struktūrine realybe. Tačiau jei ši raida bus lydima kritinės refleksijos ir normatyvinės vaizduotės, ji gali tapti pagrindu naujai koegzistencijos formai, kurioje žmogus nepraranda savo reikšmės, bet ją perkuria.

Todėl šios knygos pabaiga nėra užsklanda, bet kvietimas. Kvietimas permąstyti žmogų ne kaip funkciją, o kaip galimybę. Ne kaip iš anksto apibrėžtą esmę, bet kaip atvirą projektą. Dirbtinio intelekto eroje žmogaus klausimas išlieka — tačiau jis nebegali būti atsakytas remiantis praeities kategorijomis.

Galiausiai, galbūt tik tada, kai žmogus tampa „nereikalingas“ sistemai, jis įgyja galimybę tapti reikšmingas sau pačiam.

Literatūra

1. Arendt, H. (1958). The Human Condition. Chicago: University of Chicago Press.
2. Foucault, M. (1975). Discipline and Punish: The Birth of the Prison. New York: Vintage.
3. Harari, Y. N. (2016). Homo Deus: A Brief History of Tomorrow. London: Harvill Secker.
4. Heidegger, M. (1954). The Question Concerning Technology. In: Basic Writings. New York: Harper.
5. Keynes, J. M. (1930). Economic Possibilities for our Grandchildren. London.
6. Marx, K. (1844/1975). Economic and Philosophic Manuscripts of 1844. Moscow: Progress Publishers.
7. Srnicek, N., & Williams, A. (2015). Inventing the Future: Postcapitalism and a World Without Work. London: Verso.
8. Weber, M. (1905). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. London: Routledge.
9. Nietzsche, F. (1882). The Gay Science. Leipzig.
10. Arthur, W. B. (2009). The Nature of Technology. New York: Free Press.
11. McLuhan, M. (1964). Understanding Media. New York: McGraw-Hill.
12. Ogburn, W. F. (1922). Social Change. New York.
13. Rogers, E. (1962). Diffusion of Innovations. New York: Free Press.
14. Rouvroy, A., & Berns, T. (2013). Algorithmic Governmentality. Résea ux.
15. Taylor, C. (2004). Modern Social Imaginaries. Durham: Duke University Press.
16. Arendt, H. (1951). The Origins of Totalitarianism. New York.
17. Bauman, Z. (2004). Wasted Lives. Cambridge: Polity.
18. Foucault, M. (1976). The History of Sexuality. Paris.
19. Nietzsche, F. (1882). The Gay Science.
20. Polanyi, K. (1944). The Great Transformation. Boston.
21. Castells, M. (1996). The Rise of the Network Society. Oxford.
22. Durkheim, E. (1893). The Division of Labour in Society. Paris.
23. Ricardo, D. (1821). On the Principles of Political Economy. London.
24. Schumpeter, J. (1942). Capitalism, Socialism and Democracy.
25. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. Geneva.
26. Smith, A. (1776). The Wealth of Nations.
27. Thompson, E. P. (1967). Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism.

APIE AUTORIŲ

Tomas Lagūnavičius – Kaune, Lietuvoje, gyvenantis multidisciplininis kūrėjas ir mąstytojas, kurio veikla aprėpia tiek meninę praktiką, tiek šiuolaikinę filosofinę refleksiją. Jo intelektinė ir kūrybinė veikla formuojasi tarpdisciplininėje erdvėje, kur vizualiniai ir scenos menai tampa platforma filosofinių idėjų artikuliacijai ir naujų konceptų kūrimui. Per savo įvairiapusę karjerą jis ne tik surengė daugiau nei 40 personalinių parodų ir sukūrė virš 50 sceninių darbų, bet ir nuosekliai plėtojo teorinį diskursą, siekdamas konceptualizuoti šiuolaikinės tikrovės procesus.

Autorius yra parašęs ir keletą filosofinių knygų, kuriose plėtojami originalūs teoriniai modeliai bei praktinės filosofijos kryptys. Tarp reikšmingesnių darbų minėtini „Neuromaterializmas ir hypekultūralizmas. Praktinė filosofija“, taip pat „Būk postmodernistas. 100 žingsnių“ ir „Būk postnacionalistas. 100 žingsnių“, kuriuose analizuojami šiuolaikinės visuomenės, kultūros ir tapatybės transformacijų procesai. Šiose knygose autorius siekia ne tik interpretuoti esamas filosofines paradigmas, bet ir kurti naujas sąvokas bei metodologinius prieigos būdus, orientuotus į praktinį jų taikymą.

Siekdamas išlaikyti aukštą teorinį lygį ir plėtoti tarptautinį akademinį dialogą, Tomas Lagūnavičius aktyviai seka globalius filosofinius procesus ir yra daugelio prestižinių filosofijos organizacijų narys, tarp jų: Society for European Philosophy (SEP), International Society for Philosophers, Australian Association of Philosophy (AAP), American Philosophical Association (APA), British Philosophical Association (BPA), Aristotelian Society bei Royal Institute of Philosophy.

Autorius yra įgijęs įvairiapusį išsilavinimą, apimantį tiek socialinius mokslus, tiek humanitarines disciplinas. Jis turi socialinių mokslų daktaro laipsnį, yra įgijęs psichologijos magistro kvalifikaciją Vytauto Didžiojo universitete, taip pat studijavo praktinę filosofiją. Be to, jo akademinis pagrindas apima ir teatro studijas (vaidybos ir režisūros kryptys), kurios daro reikšmingą įtaką jo filosofiniam mąstymui ir tarpdisciplininiam požiūriui.

+370 60172101
lagtomas@gmail.com

NEREIKALINGAS ŽMOGUS: FILOSOFIJA APIE ŽMOGAUS VIETĄ AI IR ROBOTŲ DOMINAVIMO EROJE